

УДК 167/168:141.113

І. В. Омельчук
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИНЦИПУ ПЛЮРАЛІЗМУ В ГУМАНІТАРНО-НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджується сутність й перспективи функціонування принципу плюралізму в науці, зокрема вивчається теоретико-методологічний потенціал плюралізму в гуманітарно-науковому дискурсі. Також аналізуються філософсько-гуманітарні витоки «плюралістичної парадигми», простежується роль та значення плюралістичних тенденцій в динаміці становлення гуманітарних наук. Виявляється, що в сучасній методології науки, особливо гуманітарній, плюралізм виконує специфікуючу функцію, визначаючи її поліпарадигмальний характер.

Ключові слова: плюралізм, гуманітарне знання, методологія, потенціал.

Серед найважливіших здобутків філософії науки ХХ – початку ХХІ ст. (усвідомлення місця та ролі людини в наукових дослідженнях, міждисциплінарний характер пізнавальної діяльності, впровадження принципу еволюціонізму, дослідження нелінійних процесів самоорганізації, гуманізація науки тощо) проблема плюралізму посідає особливе місце. Це пов'язано зокрема з тим, що актуалізація принципу плюралізму детермінована своєрідністю процесів розвитку та зміни основних ідеалів науковості в сучасних умовах. Критичне переосмислення класичного ідеалу науки дозволяє утвердити принцип плюралізму в статусі самодостатньої, фундаментальної настанови неklasичної методології, який проявляє свій потенціал у формуванні позитивних альтернатив класичному ідеалу знання.

З іншого боку, в найвпливовіших концепціях сучасної західної філософії та методології науки розвиток наукового знання постає не як єдине, монолітне ціле, а як сукупність різноманітних парадигм (Т. Кун), епістем (М. Фуко), дослідницьких програм (І. Лакатос), дослідницьких традицій (Л. Лаудан), інновацій та вибору (С. Тулмін), методологічних стандартів, які визначаються різними пізнавальними інтересами (Ю. Габермас) тощо.

Невідворотним фактом сучасної методології науки, зокрема гуманітарної, є те, що «плюралізм як реальний феномен і поняття претендує сьогодні на увагу все більш широкого кола соціально-гуманітарних наук (соціології, політології, правознавства, історії, літературознавства, культурології, філософії), методології соціально-гуманітарного пізнання саме тому, що він все помітніше долає кордони відносно вузького політико-правового статусу, набуваючи об'ємного соціокультурного характеру» [13, с.128]. Більше того, як відзначає

Б. Починок, принцип плюралізму «виконує системотворчу і специфікуючу функцію гуманітарної методології, зумовлюючи її доконечно-поліпарадигмальний характер» [8, с.27].

Відтак, *метою* нашого дослідження є аналіз сутності й перспектив функціонування плюралізму в науці, зокрема виявлення його теоретико-методологічного потенціалу в гуманітарно-науковому дискурсі.

У нашому науковому лексиконі термін «плюралізм» набув позитивного значення нещодавно, позаяк наукове співтовариство не одразу сприйняло позицію, згідно з якою є безліч різних, рівноправних, незалежних і таких, що не зводяться одна до одної форм знання та методологій пізнання, ідею, яка припускає існування конкуруючих теорій, «картин світу», дослідницьких програм і парадигм, суперництво різних методологічних стратегій. Плюралізм пройшов шлях від його заперечення та різкої критики більшістю методологів науки до терпимого ставлення та поступової актуалізації в методології. Хоча, варто сказати, в сучасному науковому дискурсі немає одностайної точки зору щодо його ціннісного потенціалу, а тому ведуться жваві дискусії з цього приводу.

Приміром, в радянському варіанті марксистської філософії плюралізм – протилежність монізму – розглядався як явище суто негативне. В радянській історико-філософській літературі панувало переконання в принциповій хибності принципу плюралізму. Тож однією з умов визнання плюралізму в радянській методології науки було прийняття його реакційного характеру. Через те в соціально-політичних умовах, які склалися на той час, реакційний характер плюралізму передбачав виключно негативне змістове наповнення цього поняття. Ось як про це пише А. Момджян: «Поміж багатьох ідеалістичних, антидіалектичних ідей, на які натрапила наукова філософія, створена К. Марксом і Ф. Енгельсом, творчо розвинена і збагачена В. І. Леніним, особливе місце належить філософському і соціологічному плюралізму. На противагу діалектичному матеріалізму, який визнає принципову єдність світу і вбачає цю єдність у його матеріальності, плюралізм заперечує субстанціональну єдність буття. Поряд з матеріальним світом він конструює самостійний, автономний, паралельно існуючий світ ідеального, до того ж, зазвичай, віддаючи пріоритет духовному первню» [7, с.2-3].

Зрозуміло, що у пострадянській ментальності плюралізм став актуальним у зв'язку з демократизацією і суспільства, і методологічної свідомості науки. Вчені радянського періоду, такі як Г. Ашин, Л. Белюченко, А. Богомолів, В. Воротілін, В. Гулієв, І. Гундобін, В. Ільїн, І. Касавін, А. Кожаров, Е. Кузьмін, А. Момджян, Т. Ойзерман приділяли увагу плюралізму переважно у зв'язку з ідеологізованою критикою соціальних теорій Заходу [див.: 1; 4; 5]. Поширеною була думка, що саме буржуазний ідеалізм здійснив «просування «гносеологічного» плюралізму на передову боротьби з діалектичним матеріалізмом» [3, с.59].

Безумовно, це зовсім не означає, що зусилля радянської філософії були безпідставні і абсолютно безплідні, втім, варто зауважити, що свідомо обмежуючи себе ідеологічними зобов'язаннями, марксистсько-методологічна догматика була приречена на стагнацію. Проголошення «марксизму-ленінізму» «вершиною» філософської думки, «єдино правильною» філософською концепцією, ставило під сумнів евристичний потенціал філософського знання взагалі. Якщо й існував творчий діалог різних точок зору, то він неминуче набував відтінку ідеологічного протистояння. В такому ключі будь-яке інакомислення проголошувалося ворожим інтересам держави та народу.

Проте, захищаючи плюралістичну позицію, можна втрапити у іншу крайність – у пастку всездозволеності. Аби захистити себе від цього, варто досліджувати правомірність тієї чи іншої теорії, її претензійність на науковість, але не можна відкидати філософську концепцію тільки за те, що вона не є моністичною і прагне знайти певну єдність різних ідейних конструкцій. Саме принцип плюралізму дозволяє гідно оцінити погляди таких мислителів, філософські рефлексії яких не вкладаються у світогляд панівної філософської течії: «Одна з важливих відмінностей плюралізму від монізму полягає в тому, що плюралізм здатний гідно оцінити не тільки себе, а й різні моністичні концепції, в той час як імперія монізму не терпить ніяких провінцій, котрі прагнуть самостійного існування» [11, с.316].

Аналіз наявних досліджень показує, що становлення сучасної постнекласичної раціональності пов'язано із розширенням та поглибленням уявлень щодо характеру вихідних принципів і передумов пізнавальної діяльності, з виходом їх аналізу за межі класичних ідеалів наукового знання, включенням у пізнавальну діяльність ціннісних аспектів, обумовленістю пізнавальних схем усім різноманіттям зовнішніх і внутрішніх факторів людської суб'єктивності. Відтак, розширення епістемного горизонту сучасної науки дозволяє утвердити плюралістичну незалежність пізнавального процесу, побудувати діалог замість монологу, розмисли замість механічного, некритичного пізнання, рефлексію замість ідеологічної «критики». Плюралізація пізнавального процесу звільняє науковий простір від фундаменталізму та методологічного редукаціонізму для множинного тлумачення культурних смислів, що гарантує можливість критичного осмислення результатів і пошуку альтернативних рішень. Невипадково сучасна наука розглядається не як самоціль, а як один із можливих засобів розв'язання проблем, а отже, ціннісний потенціал наукового знання випробовується його здатністю бути ефективним засобом розв'язання різноманітних нагальних проблем сучасності.

У такій перспективі плюралізм в науці сприяє примноженню числа альтернативних гіпотез, необмежених лише векторним інтересом дослідження, відтак, збільшує пізнавальні межі культурної ойкумени і нарощує таким чином ступінь свободи її дослідника. При цьому,

у дослідника з'являється можливість звернутися до ідей минулого та проаналізувати потенції невикористаних альтернатив культурно-історичного процесу. Наприклад, у тоталітарному суспільстві, типу радянського союзу, пізнавальні потреби були підпорядковані панівній ідеологічній доктрині і образ світу формувався відповідно до неї. В демократичних суспільствах, особливо при наявності незалежних дослідницьких центрів та інститутів, діапазон припустимих суджень про світ суттєво багатший. У зв'язку з цим, різного роду інформація відкриває можливість для більш «поглибленого» освоєння навколишнього світу, коли поряд з вибором позиції множаться і умови для обговорення переваг і недоліків як вибраної, так і відкинутої альтернативи. Тому плюралізм на рівні формування гіпотез – умова більш «демократичної» картини світу, хоча і більш «суб'єктивної», як не парадоксально це звучить. Адже для ідеологічно заангажованого дослідника практично існує лише два шляхи – прийняти або ж заперечити можливу гіпотезу. Тоді як у демократичному суспільстві ситуація дещо складніша, науковцю необхідно здійснити вибір серед численних альтернатив. Для людини, котра не звикла до такого вибору, ситуація видається вкрай некомфортною, звідси нарікання на те, що плюралізм в науці є «порушником спокою». Втім, в умовах постнекласичного типу наукової раціональності та, зокрема, в гуманітарному пізнанні, утвердження людиномірності істини та суб'єктивізація пізнавального процесу є цілком прийнятним фактом. Як зазначав відомий український філософ С. Кримський, «людина пізнає буття лише в тій мірі, в якій вона здатна реалізувати в ньому саму себе. Відповідно, пізнання відтворює світ лише настільки, наскільки світ виступає світом людини, дзеркалом її можливостей, тобто у подвійному відношенні освоєння світу та зворотнього віддзеркалення ним людської присутності» [6, с.130].

Аналізуючи філософсько-гуманітарні витоки «плюралістичної парадигми», ми виявили існування плюралістичних тенденцій в динаміці пошуку гуманітарними науками власної самоідентифікації. Зокрема, В. Дільтей, протиставляючи світ природи світові людської історії, принципово розрізняє метод «пояснення» в «науках про природу» і метод «розуміння», властивий «наукам про дух». «Пояснення» – результат діяльності розуму з організації зовнішнього досвіду. «Розуміння» – осягнення внутрішнього змісту, проникнення в духовний світ інших людей та історичних подій. В. Дільтей писав, що «біля самого входу до гуманітарних наук як головна проблема теорії пізнання стоїть аналіз розуміння. Герменевтика, виходячи з цієї гносеологічної проблеми і ставлячи перед собою розв'язання її в якості своєї останньої мети, вступає у найтісніші внутрішні відносини до великих питань, що хвилюють сьогодні науку, – питань конституювання і правомірності основи наук про дух» [2, с.257].

Дуалізм наукового знання досліджувався також В. Віндельбандом, але дещо в іншому аспекті, ніж у В. Дільтея. Якщо в останнього істотне значення мав сам предмет наук, які вивчають природу або дух, то В. Віндельбанд головну увагу приділяє методологічному дуалізму цих наук. Він поділяє науки на «номотетичні» та «ідеографічні». «Номотетичні» дисципліни орієнтовані на пізнання загального, вираженого в об'єктивних законах. «Ідеографічні» науки вивчають специфічні особливості індивідуальних явищ.

Інший представник баденської школи неокантіанства, Г. Ріккерт, вивчаючи методологічний дуалізм сучасного наукового знання, звертав увагу на його культурну опосередкованість: «Засноване на особливому значенні культурних об'єктів розмежування наук на науки про природу і науки про культуру, якнайкраще виражає протилежність інтересів, що розділяє вчених на два табори, тому що відмінність, – пише Г. Ріккерт, – у змозі замінити традиційний поділ на природничі науки і науки про дух» [9, с. 52].

Своєрідністю наук про культуру Г. Ріккерт вважав їх віднесеність до цінностей. Відмінність «загальних природничих понять» від «культурних понять» полягала в самому методі дослідження. Для наук про культуру це «історично-індивідуалізуючий» метод – метод «віднесення до цінності, на противагу природознавству, що утверджує закономірні зв'язки і ігнорує культурні цінності і віднесення до них своїх об'єктів» [9, с.93]. В історичному пізнанні, наголошує Г. Ріккерт, ми не повинні розглядати одиничне як один із екземплярів загального роду, а досліджувати його у статусі унікального історико-культурного феномена, зміст якого «залежить винятково від його індивідуальної особливості, і через те в історичних науках про культуру ми не можемо прагнути до встановлення його загальної «природи», але, навпаки, повинні послуговуватись індивідуалізуючим методом» [9, с.90].

Отож, спроба відступу від сформованих раніше стандартів класичної науки, з її неодмінним апелюванням до «точних» наук (математики, механіки і т. д.) разом з проголошенням гуманітарними науками своєї самодостатності, репрезентує процес розширення когнітивних можливостей пізнання реальності. Саме такого роду феномени, на наш погляд, властиві ціннісним потенціям принципу плюралізму, які розкриваються в його іманентній відкритості до світу, тобто в наданні дії принципової варіативності, в сенсі власної динаміки. У сфері гуманітарного знання така властивість набуває значущості зокрема у прагненні позбутися методологічного ригоризму.

Більше того, виявляється, що в структурі гуманітарного знання аж ніяк не спостерігається однотайність з приводу запропонованих альтернатив щодо визначення його специфічності, іншими словами, в гуманітаристиці відсутня загальноновизнана парадигма, позаяк організація гуманітарного знання безпосередньо залежить від норм та цінностей, яких

дотримується дослідник. Понад те, в межах однієї і тієї ж парадигми чи дослідницької програми складно досягти загальнозначущого знання і побудувати теорію, яку б визнавало все наукове співтовариство. Визначаючи таку ситуацію, В. Розін запитує, «чому усе ж теорія в гуманітарних науках організована не так, як у природничих (відсутні наскрізні зведення ідеальних об'єктів, острови дискурсії переплітаються побудовою понять і обґрунтуваннями)? Причин тут декілька. Одна з них – відмінність в цих науках ідеалів і норм організації наукових знань; в гуманітарній науці суцільна, неперервна дискусія і систематизація радше осуджуються як ознака фізикалізму, ніж підтримується. Друга причина – необхідність обґрунтувати і виправдати свої цінності, підхід до об'єкта вивчення, маючи на увазі неспівпадаючі з даним підходом інші теоретичні точки зору на той же предмет. Недругорядна й та обставина, що в гуманітарній науці сам образ, ідеал гуманітарної науки остаточно ще не сформувався, він ще дискутується» [10, с.369-370].

Цю думку глибоко розумів П. Фейєрабенд, кажучи, що «єдності думок потребує церква, сполохані чи корисливі жертви деяких (стародавніх або сучасних) міфів або слабкодухі і добровільні послідовники якого-небудь тирана. Для об'єктивного пізнання необхідне різноманіття думок. І метод, який заохочує таке розмаїття, є єдиним, сумісним з гуманістичною позицією» [12, с.178].

У зв'язку з цим необхідно сказати, що плюралізм, не заперечуючи об'єктивності та актуалізуючи гуманістичні можливості пізнання, спроможний виконувати імунну функцію, тобто він здатний убезпечити науку від свідомих чи несвідомих помилок і очищає її від псевдонаукових суджень, оскільки реалізується в кропіткій, ґрунтовній, критично осмисленій роботі вчених і наукових співтовариств. Звичайно, така робота веде до втрати спокою і затишку. Проте вона не позбавлена і певної користі. Здорова конкуренція, опозиція і конфлікт, дисонанс спонукає до праці, завжди стимулює до активного росту. Це, в свою чергу, сприяє придушенню репресивних замахів окремих моністичних теорій на панівні ролі в науці, оскільки останні нівелюють і суттєво обмежують творчий науковий пошук. Плюралізм стає розв'язанням проблеми культурної еволюції, яка полягає в тому, що у безмежно багатоманітному світі є різні потреби і можливості, і їх слід розвивати в різних напрямках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулиев В. Е. Государство и демократия. Критика антимарксистских теорий // В. Е. Гулиев, Э. Л. Кузьмин. – Мн. : Юрид. лит., 1975. – 214 с.
2. Дильтей В. Возникновение герменевтики. Дополнение из рукописей. Пер с нем. // Дильтей В. Собр. соч.: В 6 т. – Т.IV. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2001. – С. 235-262.

3. Идеологический плюрализм: видимость и сущность: научное издание / [отв. ред.: Б. Н. Бессонов, И. С. Нарский; ред. колл.: А. В. Момджян, Г. М. Сергеев]. – М. : Мысль, 1987. – 316 с.

4. Ильин В. И. Буржуазный плюрализм: истоки и классовый смысл // В. И. Ильин - М. : Мысль, 1983. – 202 с.

5. Кожаров А. Монизм и плюрализм в идеологии и политике // А. Кожаров – М. : Прогресс. Редакция литературы по философии, 1976. – 306 с.

6. Кримський С. Б. Запити філософських смислів // С. Б. Кримський – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

7. Момджян А. В. Плюрализм: истоки и сущность. Критический анализ философских основ // А. В. Момджян. – М. : «Наука», 1983. – 231 с.

8. Починок Б. Плюралізм як принцип пост позитивістської філософії науки (стаття перша) / Б. Починок // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 706-707. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 27-30.

9. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре // Г. Риккерт – М. : Республика, 1998. – 413с.

10. Розин В. М. Наука: происхождение, развитие, типология и новая концептуализация // В. М. Розин – М. : Изд-во Москов. психолого-социального института; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЕК», 2008. – 600 с.

11. Столович Л. Плюрализм в философии и философия плюрализма / Л. Столович. – Tallinn : Ingri, 2005. – 336 с.

12. Фейерабенд П. Против методологического принуждения / П. Фейерабенд // Избранные труды по методологии науки. – М. : Прогресс, 1986. – 542 с.

13. Червонная Л. Плюрализм в социально-гуманитарном познании / Л. Червонная // Общественные науки и современность. – 2002 – №2 – С.127–135.

РЕЗЮМЕ

И. В. Омельчук. Теоретико-методологический потенциал принципа плюрализма в гуманитарно-научном дискурсе.

В статье исследуется сущность и перспективы функционирования принципа плюрализма в науке, в частности изучается теоретико-методологический потенциал плюрализма в гуманитарном научном дискурсе. Также анализируются философско-гуманитарные истоки «плюралистической парадигмы», прослеживается роль и значение плюралистических тенденций в динамике становления гуманитарных наук. Определяется, что в современной методологии науки, особенно гуманитарной, плюрализм выполняет специфицирующую функцию, определяя ее полипарадигмальный характер.

Ключевые слова: плюрализм, гуманитарное знание, методология, потенциал.

SUMMARY

I. Omelchuk. Theoretical and Methodological Potential of the Principle of Pluralism in the Humanitarian-scientific Discourse.

The essence and prospects of the functioning principle of pluralism in science. Particularly it was represented the theoretical and methodological potentiality of this principle in the humanitarian discourse. Also it was analyzed the philosophical and humanitarian sources of «pluralistic paradigm» as well as meaning of pluralistic trends in the establishing of humanities. It was proved that the pluralism in the contemporary methodology of science, especially in humanities, performs the specification function determining a multiparadigmatic nature of this methodology.

Key words: *pluralism, humanities, methodology, potential.*